

מצוות טרום סיני

המול ימול יליד בִּיתְךָ וּמִקֵּנֶת פֶּסֶף וְהִיְתָה בְרִיתִי בְּבִשְׂרְכֶם לְבְרִית עוֹלָם: וְעָרַל זָכָר אֲשֶׁר לֹא יִמּוֹל אֶת בְּשָׂר עֶרְלָתוֹ וְנִכְרְתָה הַנֶּפֶשׁ הַהִוא מֵעַמִּיָּה אֶת בְּרִיתִי הַפֶּר: (בראשית יז יג-ד).¹

ספר החינוך מצוה ב ד"ה לך לך – ציווי המילה הוא כפול

לך יש בה מצוות עשה אחת, והיא מצוות מילה, שנאמר: "זאת בריתי אשר תשמרו ביני וביניכם ובין זרעך אחריתך הימול לכם כל זכר" (בראשית יז ז). ונכפלה בסדר אשה כי תזריע דכתיב: "וביום השמיני ימול בשר ערלת" (ויקרא יב ג). והרבה מצוות כמו כן נכפלו במקומות הרבה בתורה, וכולן לצורך, כמו שפירשום חכמים זכרונם לברכה.²

פסיקתא דרב כהנא (מנדלבוים) פרשה יב – מאבות העולם והאומה לסיני

ר' יודה בר' סימון פתח: "רבות בנות עשו חיל ואת עלית על כולנה" (משלי לא כט).³ אדם הראשון נצטווה על שש מצוות, ואילו הן: על עבודה זרה ועל ברכת השם ועל הדינים ועל שפיכות דמים ועל גילוי עריות ועל הגזל. וכולהם בפסוק אחד, הדה הוא דכתיב: "ויצו ה' אלהים על האדם לאמר מכל עץ הגן אכל תאכל" (בראשית ב: טז). "ויצו" - זה עבודה זרה, כמה דאת אמרת: "כי הואיל הלך אחרי צו" (הושע ה יא). "ה'" - זו ברכת השם, כמה דאת אמרת: "ונוקב שם ה' מות יומת" (ויקרא כד טז). "אלהים" - אילו הדיינין ... "על האדם" - זו שפיכות דמים ... "לאמר" - זה גילוי עריות ... "מכל עץ הגן" - זה הגזל, כמה דאת אמרת: "ומעץ הדעת טוב ורע לא תאכל ממנו" (בראשית ב יז).⁴

נח נצטווה על אבר מן החי, שנאמר: "אך בשר בנפשו דמו לא תאכלו" (בראשית ט ד). אברהם נצטווה על המילה, שנאמר: "ואתה את בריתי תשמור" (בראשית יז ט).⁵ יצחק חנך לשמונת ימים, שנאמר: "וימל אברהם את יצחק בנו בן שמונת ימים" (בראשית כא ד). יעקב על גיד הנשה, שנאמר: "על כן לא יאכלו בני ישראל את גיד הנשה" (בראשית לב לג). יהודה על היבמה, שנאמר: "ויאמר יהודה לאונן בא אל אשת אחיך ויבס אותה"

¹ ספר בראשית, מכונה בין השאר ספר ישרים או ספר הישר: "מאי ספר הישר? א"ר חייא בר אבא א"ר יוחנן: זה ספר אברהם יצחק ויעקב שנקראו ישרים" (עבודה זרה כה ע"א, רש"י שמואל ב א יח, פסיקתא זוטרתא בראשית מט ועוד). עיקר מטרתו היא, כלשון רמב"ן בהקדמה לפירושו לספר בראשית לספר את "תולדות כל הדורות הראשונים ... והתורה יכלול הסיפורים מתחילת בראשית, כי הוא מורה אנשים בדרך בענין האמונה", ולהציג לפנינו את "שיחתן של עבדי בתי אבות" שהיא "יפה מתורתן של בנים" (בראשית רבה ס ח). ראה דברינו [מעשה אבות סימן לבנים](#) בפרשת חיי שרה וכן דברינו [ספר הישר](#) בפרשת ויחי. והנה לנו בספר בראשית מצווה בלשון וסגנון המוכרים לנו מחומשים אחרים בתורה: "וידבר אתו אלהים לאמר". מצווה שציווי ואזהרת עונש בצידה וכריתת ברית, שהם מאפיינים מובהקים של מצוות ממעמד סיני ואילך. ואין זו המצווה הראשונה, כבר קדמה לה מצוות פרו ורבו בפרשת בראשית (וחזרה ונשנתה בפרשת נח). ועל כך ברצוננו לדון הפעם: מצוות טרום או טרום סיני. מה משמעות הדבר? מה בא זה ללמדנו? איך כל זה מתקשר עם מתן המצוות בסיני?

² ספר החינוך המונה את סדר המצוות לפי סדר פרשות התורה, ממקם את מצוות מילה בפרשתנו, אבל הוא מזכיר גם את הציווי החוזר בפרשת תזריע: "ונכפלה בסדר אישה כי תזריע". כאן, לפני מתן תורה במעמד הר סיני וכאן לאחריו. ובספר המצוות לרמב"ם הוא מגדיר את מצוות מילה כך: "המצוה הרט"ו היא שצונו למול את הבן והוא אמרו יתעלה לאברהם: הימול לכם כל זכר. וכתוב בתורה שהוא בכרת מי שמבטל מצוות עשה זו והוא אמרו (שם) וערל זכר אשר לא ימול את בשר ערלתו ונכרתה וכו'". הרמב"ם בספר המצוות מביא רק את הציווי בפרשתנו, כולל העונש של כרת על אי קיום המצווה (יש רק שתי מצוות עשה בתורה שאי קיומן הוא בעונש כרת: מילה וקרבת פסח). וכבר הרחבנו במצוות מילה בדברינו [וביום השמיני ימול](#) בפרשת תזריע.

³ למדרש שלהלן יש מקבילה ברורה בשיר השירים רבה פרשה א (סימן טז דונסקי, סימן ה וילנא) על הפסוק: "ישקני מנשיקות פיהו" ובהקשר של מעמד הר סיני. שם נמצא גם המשל היפה על המלך שמזג לכל אורח כוס יין וכשהגיע הבן, מסר לו את המרתף כולו. כבר נדרשנו למדרש זה בדברינו [חדשים גם ישנים](#) בשבת המועד פסח, מגילת שיר השירים. דברינו כאן: מצוות טרום סיני ודברינו שם: חדשים גם ישנים משלימים זה את זה.

⁴ לגבי החלוקה המדויקת כמה מצוות נצטווה אדם הראשון, ובהתאם לכך כמה מצוות נוספו לנח, יש מספר שיטות. זו שכאן "מעמיסה" על אדם הראשון שש מצוות ואי לכך, כפי שנראה בהמשך, לנח נוספה מצווה אחת: אבר מן החי. שיטות אחרות מבטאות חלוקה שונה בין אדם הראשון לנח, לפני ואחרי המבול. ראה מסכת סנהדרין דף נו ע"ב: "דתנא דבי מנשה: שבע מצוות נצטוו בני נח: עבודה זרה, וגילוי עריות, ושפיכות דמים, גזל, ואבר מן החי, סירוס, וכלאים. רבי יהודה אומר: אדם הראשון לא נצטווה אלא על עבודה זרה בלבד, שנאמר: ויצו ה' אלהים על האדם. רבי יהודה בן בתירה אומר: אף על ברכת השם, ויש אומרים: אף על הדינים". כך או כך, הרעיון הבסיסי הוא שיש המשכיות והתפתחות של עולם המצוות, בכמות ובמהות והן מלוות את התפתחות האנושות לאורך ההיסטוריה, החל מאדם הראשון. וכלה? היכן מתכנסת שרשרת זו?

⁵ וחי"ל מוסיפים לאברהם גם מצוות שהן בגדר גמילות חסדים. ראה כל המדרשים על הפסוק: "כי ידעתיו למען אשר יצוה את בְּנֵי וְאֶת בְּיָתוֹ אַחֲרָיו וְשָׁמְרוּ דְרָךְ ה' לַעֲשׂוֹת צְדָקָה וּמִשְׁפָּט" (בראשית יח יט), כגון: כתובות ח ע"ב - ניהום אבלים, סנהדרין נו ע"ב - דינים, בראשית רבה מט ד - [ביקור חולים](#), בראשית רבה סא א - לימוד תורה ועוד ועוד. ראה דברינו [חסד אברהם](#).

(בראשית לח ח). אבל את בסיני נצטווה תרי"ג מצוות: מאתים וארבעים ושמונה מצוות בעשה ושלוש מאות וששים וחמש מצוות בלא תעשה. מאתים וארבעים ושמונה מצוות בעשה, כנגד מאתים וארבעים ושמונה איברים שיש באדם - כל אבר ואבר אומר לאדם: בבקשה ממך עשה בי את המצוה הזאת. ושלוש מאות וששים וחמש מצוות בלא תעשה, כנגד ימות החמה - כל יום ויום אומר לאדם: בבקשה ממך, אל תעש בי את העבירה הזאת.⁶

רמב"ם הלכות מלכים פרק ט הלכה א – נשלמה התורה על ידי משה

על ששה דברים נצטווה אדם הראשון: על עבודה זרה, ועל ברכת השם, ועל שפיכות דמים, ועל גילוי עריות, ועל הגזל, ועל הדינים. אע"פ שכולן הן קבלה בידינו ממש רבינו, והדעת נוטה להן, מכלל דברי תורה יראה שעל אלו נצטווה.⁷ הוסיף לנח אבר מן החי, שנאמר: "אך בשר בנפשו דמו לא תאכלו". נמצאו שבע מצוות. וכן היה הדבר בכל העולם עד אברהם. בא אברהם ונצטווה יתר על אלו במילה. והוא התפלל שחרית. ויצחק הפריש מעשר והוסיף תפילה אחרת לפנות היום.⁸ ויעקב הוסיף גיד הנשה והתפלל ערבית. ובמצרים נצטוו עמרים במצות יתירות.⁹ עד שבא משה רבינו ונשלמה תורה על ידו.¹⁰

פירוש המשניות לרמב"ם, חולין פרק ז משנה ו – התוקף המחייב הוא מסיני, גיד הנשה

ושים לבך על העיקר הגדול הנכלל במשנה הזאת,¹¹ והוא מה שאמר: מסיני נאסר. לפי שאתה הראית לדעת שכל מה שאנו מרחיקים או עושים היום, אין אנו עושים אלא במצוות משה רבינו ע"ה ... כגון זה שאין אנו אוכלים

⁶ ובשיר השירים רבה פרשה א סימן כ על הפסוק: "לריח שמניך טובים" באה דרשה זו בסיכום ובקצרה: "ר' ינאי בריה דר' שמעון: כל השירים שאמרו לפניך האבות ריחות היו, אבל אנו שמן תורק שמך, כאדם שמריק מכלי לכלי חבירו. כל המצוות שעשו לפניך האבות ריחות היו, אבל אנו שמן תורק שמך, מאתים וארבעים ושמונה [רמ"ח] מצוות עשה, ושלוש מאות וששים [שס"ה] מצוות לא תעשה". מספר תרי"ג מצוות נזכר גם בסוף מסכת מכות, אבל מעניין שחז"ל לא טרחו לציין את פירוטן והשאירו לבעלי המצוות לעסוק בכך. זרה למדרש, ראה המשכו שם שדן בשבח חכמי הדור: רבי אליעזר ור' יהושע ור' עקיבא והתורה שלמדו ולימדו וכבר הארכנו כאמור לדון בעניין זה – דורות ראשונים מול אחרונים – בדברינו [חדשים גם ישנים](#) בשבת המועד פסח, מגילת שיר השירים.

⁷ קטע זה בדברי הרמב"ם: "אע"פ שכולן הן קבלה בידינו ממש רבינו, והדעת נוטה להן, מכלל דברי תורה יראה שעל אלו נצטווה" לא זכינו להבינו ולא מצאנו גם מפרשים המבארים אותו. נראה שהרמב"ם מבקש לומר שלצד שמצוות אלה הן בגדר 'קבלה', היה כאן ציווי ברור לאדם הראשון, מעין מתן תורה בזעיר אנפין. למרות שאלה מצוות שאח"כ משה מצטווה עליהם בברור ולמרות שניתן להבינן בשכל (מצוות שכליות). והמאיר עינינו בדברי רמב"ם אלה יבורך בכל מילי דמיטב.

⁸ על יצחק שחידש מעשות ראה דברינו [מאה שערים ויצחק אבינו](#). ואם באנו להוסיף מצוות עפ"י מסורת חז"ל ולא רק עפ"י פסוקי המקרא כמו במדרש פסיקתא לעיל, הנה עוד מצווה שיעקב חידש – השבת. ראו בראשית רבה עט ו: "ויחן את פני העיר - נכנס בערב שבת עם דמדומים מבעוד יום. זאת אומרת ששמר יעקב את השבת קודם שתניתן. אבל לשבת יש כמה וכמה טוענים. ראה מצוות במרה להלן וראה גיליון מיוחד שהקדשנו לנושא [מי ומתי נתן לנו את השבת?](#) בפרשת בשלח.

⁹ תוספת זו של מצוות שעמרים, אבי משה, הצטווה היא חידוש של הרמב"ם. וכבר העירו נושאי כליו (כסף משנה, הרדב"ז) שאין מקור לדברים אלה והם חידוש של הרמב"ם. ראה שמות רבה א יג שאדבא, עמרים ניסה לבטל את המצווה הראשונה בתורה: פרו ורבו, עקב קושי השעבוד, עד שבאה מרים בתו ונזפה בו: "גזרתך קשה משל פרעה". ראו [הדף שהקדשנו למרים](#) בפרשת חוקת.

¹⁰ הרמב"ם מוסיף כאן מצוות שלא כתובות בתורה שמסורת חז"ל מייחסת אותם לאבות ולספר בראשית לפני מעמד הר סיני. ראה דברינו [תפילות אבות תקנום](#) בפרשת וירא וכן [קיימו האבות את התורה](#) בפרשת תולדות. אמנם, כשאנו קוראים בפרקי אבות: "משה קבל תורה מסיני ומסרה ליהושע ויהושע לזקנים וזקנים לנביאים וכו'" אנו מקבלים את הרושם ששרשרת המסורת מתחילה במשה – במעמד הר סיני. כך גם בהקדמת הרמב"ם לספרו היד החזקה. גם הדעה שהתורה קדמה לבריאת העולם אלפיים שנה (בראשית רבה ח ח) אינה סותרת. התורה כספר חתום וחתומה נתנה למשה בסיני (ראה גיטין ס ע"א). הרצף המחייב הוא מסיני, אבל דברי הרמב"ם כאן, והפסיקתא לעיל, מדברים בברור על מסורת והתפתחות שקדמו לסיני. ראה (שוב) פירוש רמב"ן בפתיחה לפירושו לספר בראשית: "משה כתב הספר הזה עם התורה כולה מפיו של הקב"ה, והקרוב שכתב זה בהר סיני ...". התייעוד של ספר בראשית, כולל הסיפור על המצוות שקדמו למעמד הר סיני, נעשה אף הוא כחלק ממעמד הר סיני. אבל מה מסופר לנו שם? שמאדם הראשון דרך נח והאבות הולכות ונוספות מצוות הן לבני נח והן לבני אברהם יצחק ויעקב. ראה עוד דברי הרמב"ם בהלכות עבודת כוכבים פרק א הלכה ג בנושא התפתחות איסור עבודה זרה ובהבדל בין אברהם למשה בעניין זה. אברהם מבין מדעתו ואפילו מחבר ספרים בנושא, אבל ההלכה היא ממה. ועל מגמה התפתחותית זו מקשה פירוש לחם משנה על הרמב"ם (הלכות מלכים פרק ט הלכה א) מהגמרא ביומא כח הקובעת שהאבות קיימו את התורה כולה. וכבר דנו כאמור בנושא זה בפרשת תולדות בדברינו [קיימו האבות את התורה](#).

¹¹ המשנה אליה מתייחס הרמב"ם דנה באיסור גיד הנשה אם הוא נוהג רק בבהמה טהורה המותרת באכילה או גם בבהמה טמאה, שהרי איסור גיד הנשה קדם לאיסור בהמות כשרות או אסורות באכילה (שמופיע לראשונה בספר ויקרא פרשת שמייני). ואלה דברי המשנה שם: "נוהג בטהורה ואינו נוהג בטמאה. רבי יהודה אומר: אף בטמאה. אמר רבי יהודה: והלא מבני יעקב נאסר גיד הנשה ועדיין בהמה טמאה מותרת להן! אמרו לו: בסיני נאמר, אלא שנכתב במקומו". התשובה לר' יהודה שאוסר גיד הנשה בכל בהמה מכל סוג בשל קדמות איסור גיד הנשה ואזכורו בספר בראשית, היא שבסיני נקבע האיסור, "אלא שנכתב במקומו" – במקורו ואירועו ההיסטורי שהוא הסיבה מדוע נאסר גיד הנשה. ראה הדיון על משנה זו בגמרא חולין קא ע"ב: "תניא, אמרו לו לר' יהודה: וכי נאמר על כן לא יאכלו בני יעקב? והלא לא נאמר אלא בני ישראל, ולא נקראו בני ישראל עד סיני! אלא, בסיני נאמר, אלא שנכתב במקומו לידע מאיזה טעם נאסר להם. ... אמר ליה רב אחא בריה דרבא לרב אשי: מההיא שעתא ליתסר! אמר ליה: וכי תורה פעמים פעמים ניתנה? הווא שעתא - לאו שעת מעשה הואי ולא שעת מתן תורה הואי". ראה פירוש ברטנורא (וקהתי) למשנה זו שמרחיב גם למצוות מילה שניתנה לאברהם וחוזרת בפרשת תזריע ומקשר את כל העניין עם האמירה של ר' יצחק: לא הייתה התורה צריכה להתחיל אלא בחודש הזה לכם.

אבר מן החי, אינו מפני שהקב"ה אסרו אותו לנח, אלא לפי שמשה אסר עלינו אבר מן החי במה שצוה בסיני ... וכמו כן, אין אנו מלים מפני שאברהם אבינו ע"ה מל עצמו ואנשי ביתו, אלא מפני שהקב"ה צוה אותנו ע"י משה רבינו שנמול, כמו שמל אברהם אבינו ע"ה. וכן גיד הנשה, אין אנו הולכים אחר איסור יעקב אבינו, אלא מצוות משה רבינו ע"ה. הלוא תראה מה שאמרו: תרי"ג מצוות נאמרו לו למשה מסיני, וכל אלה מכלל המצוות.¹²

תלמוד ירושלמי מועד קטן פרק ג הלכה ה – דיני אבלות

מניין לאבל מן התורה שבעה? "ויעש לאביו אבל שבעת ימים" (בראשית נ ו).¹³ ולמידן דבר קודם למתן תורה? רבי יעקב בר אחא בשם רבי זעורה: שמע לה מן הדא: "ופתח אוהל מועד תשבו יומם ולילה שבעת ימים ושמרתם את משמרת משכן ה' " (ויקרא ח לה)¹⁴ - כשם ששימר הקב"ה על עולמו שבעה, כך אתם שמרו על אחיכם שבעה. ומניין ששימר הקב"ה על עולמו שבעה? "ויהי לשבעת הימים ומי המבול היו על הארץ" (בראשית ז ו). ומתאבלין קודם שימות המת? אלא בשר ודם שאינו יודע מה עתיד להיות, אינו מתאבל עד שימות המת. אבל הקב"ה שהוא יודע מה עתיד להיות, שְיִמַר על עולמו תחילה.¹⁵

רש"י בראשית פרק ז פסוק ב – בהמות טהורות וטמאות

מכל הבהמה הטהורה תקח לך - העתידה להיות טהורה לישראל, למדנו שלמד נח תורה.¹⁶

בראשית רבה מה ג פרשת לך לך – עשר שנים ללא ילדים

"וַתִּקַּח שָׂרַי אֵשֶׁת אַבְרָם אֶת הַגֵּר הַמִּצְרִית שֶׁפָּחְתָהּ מִקֶּץ עֶשְׂרֵי שָׁנִים לְשָׁבַת אַבְרָם בְּאֶרֶץ כְּנָעַן וַתֵּתֶן אֹתָהּ לְאַבְרָם אִישָׁהּ לוֹ לְאִשָּׁה" (בראשית טז ג). רבי אמי בשם ריש לקיש: מנין תנינן: נשא אשה ושהה עמה י' שנים ולא ילדה אינו רשאי ליבטל מפריה ורביה אלא יוציא וישא אשה אחרת? מהכא: "מקץ עשר שנים לשבת אברם בארץ כנען וכו'".¹⁷

¹² כיצד מסתדרים דברי רמב"ם קטגוריים אלה באשר לתוקפו של מעמד סיני עם דבריו הנ"ל בהלכות מלכים ובספר המצוות מצוות מילה, כולל עונש כרת שנזכר רק בספר בראשית (הערה 2 לעיל)? ומה עם הברכה: "אשר קדשנו במצוותיו וצונו להכניסו בבריתו של אברהם אבינו"? יאמרו כל מתרצי הרמב"ם: אין הכי נמי, מהות המצווה ושושיה (כלשון ספר החינוך) ניתנו כבר לאברהם, וכך גם עם מצוות ספר בראשית ושמות שנזכרות לפני מעמד הר סיני. אבל התוקף המחייב הוא רק ממעמד הר סיני. ונשאיר לשואבי המים, בפרט למתמחים בסתירות לכאורה ברמב"ם, להריץ לנו אגרותיהם בנושא זה, כולל מי שכבר דנו ותירצו דברי רמב"ם אלה והמאירים עינינו יבורכו. כך או כך, הנה הזכרנו את המצווה השנייה שנזכרת בפירוש בספר בראשית: איסור גיד הנשה.

¹³ מדובר במוות יעקב ובאבל שעשה יוסף לאביו.

¹⁴ זה הציווי של משה לאהרון, לאלעזר ואיתמר כיצד להתנהג אחרי מות נדב ואביהוא, איך לאזן בין הצער האישי וחובות המקדש והכהונה.

¹⁵ לפני שניפרד מספר בראשית, נראה עוד ניסיון ללמוד מצווה מהאבות, קודם מתן תורה. והפעם מצוות שבעת ימי האבל שלומדים מהאבל שעשה יוסף ליעקב אביו בסוף פרשת ויחי. הירושלמי דוחה הצעה זו בטענה: לומדים דבר קודם למתן תורה? שזה חיזוק רב לשיטתו של הרמב"ם בפירוש המשניות שתוקף המצוות כולן הוא רק ממעמד הר סיני. אך שים לב איך ממשיכה הסוגיה בדברי רבי יעקב בר אחא שמציע ללמוד את המנהג של אבל שבעת ימים מהמבול! וממי למדנו? מהקב"ה בכבודו ובעצמו שהתאבל על אובדן העולם שברא. אז מה עשינו? דחינו את יוסף ויעקב וקבלנו את הקב"ה בכבודו ובעצמו! דחינו את סוף ספר בראשית, את יעקב ובניו, וקבלנו את תחילת ספר בראשית, את דור המבול, עוד לפני האבות! לכך נראה שניתן להוסיף גם את שם ועבר שמקיימים דיני לוויית המת בקבורתה של שרה ובקבורתו של אברהם, ראה דבריו [שם ועבר – אבות אבותינו](#) בפרשת נח. כך או כך, נראה שדרשת הירושלמי לעיל מציגה את השילוב של הלכה ואגדה, את התוקף הנורמטיבי והמחייב של המצוות (הר סיני) מול ההתפתחות האנושית הטבעית של קבלת נהגים והליכות עולם וגמילות חסדים ובין אדם לחבירו עוד לפני מעמד הר סיני. אפשר שדואליות זו גם תפשו גם את הסתירה לכאורה שבדברי הרמב"ם לעיל.

¹⁶ מה פירוש בהמות או חיות טהורות וטמאות בפרשת נח ובמבול? האם אלה עפ"י ההגדרה של התורה בפרשת מאכלות אסורים: ויקרא פרק יא ודברים פרק יד (ראה גם ויקרא כ כה ובמשממע גם בפרשות הקרבנות). עפ"י מדרש אגדה (בובר) על הפסוק התשובה היא: לא. אצל נח מדובר בחיות ובהמות שלא חטאו בהשחתת מינן: "מכל הבהמה הטהורה - שהיתה טהורה מזימה ומן הבהמה אשר לא טהורה היא - מזימה שבא על שאינו מינו שנים איש ואשתו". ראה דברינו בפרשת נח [אם אדם חטא בהמה במה חטאה?](#) אבל רש"י מקשר את בעלי החיים הטהורים והטמאים של תיבת נח עם איסורי בעלי חיים וטמאים שבציווי התורה כנ"ל. כך נראה גם ממדרש בראשית רבה לב ד, פרקי דרבי אליעזר כג, פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) על הפסוק ועוד. ראה גם הסברו של ר' עובדיה מברטנורא (עמר נקא) שמסביר את פירוש רש"י לאור דברי הגמרא בזבחים קטז ע"א (סנהדרין קח ע"ב) שהתיבה הייתה 'קולטת' מי עבר עבירה ומי לא, היינו ההשחתה כמדרש אגדה בובר לעיל: "לענין זה הוצרכה קליטת התיבה". "אבל טומאה וטהרה דאיסורי מאכלות מן התורה ידע אותן והבחין ביניהם שלמד נח תורה כדפירש רש"י". האם נוכל לכלול גם עניין זה במסגרת מצוות טרום סיני? נראה שברמה העקרונית - כן, אך לא בתוקף ההלכתי כפי שהסברנו בשיטת הרמב"ם לעיל.

¹⁷ קשה עלינו הפרידה מספר בראשית אבל אפשר שכאן כבר הגזמנו קצת ואין המובאה מאברהם ושרה אלא אסמכתא בלבד. אבל כיוון שנזקקנו לנושא זה, שים לב להבדל "הדק" בין מדרש בראשית רבה ובין המשנה שהוא מתייחס אליה, היא משנה ו בפרק ו במסכת יבמות: "לא יבטל אדם מפריה ורביה ... נשא אשה ושהה עמה עשר שנים ולא ילדה אינו רשאי ליבטל וכו'", שם משמע שלא מדובר בגירוש האשה הראשונה אלא בלקיחת אשה נוספת שהרי בתורה מותר ריבוי נשים. וכך גם עושים שרה ואברהם! אבל גרסת בראשית רבה היא שצריכים בני הזוג להיפרד על מנת לתת סיכוי כל אחד מהם עם בן/בת זוג אחרת והיא נתמכת גם בספור

בכור שור בראשית מד י – שינוי דין "ונמכר בגניבתו"

"גם עתה כדבריתם כן הוא": כלומר: אם כן הדין כמו שאתם אומרים,¹⁸ איני רוצה להחמיר עליכם כל כך, אלא: אשר ימצא אתו יהיה לי עבד: לבעל הגניבה, כמו שאמר למעלה: "לקחת אותנו לעבדים". אבל כשנתנה תורה נתחדש הדין שישלם כפל אם יוכל לשלם, אבל: "אם אין לו ונמכר בגניבתו" לעבד. "ואתם תהיו נקיים": כי שמא לא פשעתם אתם בדבר, ומספק לא תהיו עבדים.¹⁹

מסכת סנהדרין דף נו ע"ב – מצוות שנצטוו במרה

והתניא: עשר מצוות נצטוו ישראל במרה, שבע שקיבלו עליהן בני נח, והוסיפו עליהן: דינין ושבת וכיבוד אב ואם. דינין – דכתיב: "שם שם לו חוק ומשפט". שבת וכיבוד אב ואם – דכתיב: "כאשר צוך ה' אלהיך" (דברים ה יא טז), ואמר רב יהודה: "כאשר צוך" – במרה.²⁰

רמב"ן שמות טו כה – מנהגים ומשפטים שיחיו בהם

... ועל דרך הפשט, כאשר החלו לבוא במדבר הגדול והנורא ... שם להם ... מנהגים אשר ינהגו בהם עד בואם אל ארץ נושבת. כי המנהג יקרא "חוק" ... ויקרא "משפט" בהיותו משוער כהוגן ... ומשפטים, שיחיו בהם: לאהוב איש את רעהו, ולהתנהג בעצת הזקנים, והצנע לכת באהליהם בענין הנשים והילדים, ושינהגו שלום עם הבאים במחנה למכור להם דבר, ותוכחות מוסר, שלא יהיו כמחנות השוללים אשר יעשו כל תועבה ולא יתבוששו, וכענין שצוה בתורה (דברים כג י) "כי תצא מחנה על אויביך ונשמרת מכל דבר רע".²¹

מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי פרק יב – פרשת החודש – קו פרשת המים

"החודש הזה לכם" – לא מנו בו אבות הראשונים.²² יכול לא מנו בו אבות הראשונים שהרי לא ניתנה תורה בימיהם, אבל משניתנה תורה ואילך יהו באי בראשית מונין בו?²³ תלמוד לומר: "לכם" – אתם מונין בו ואין באי בראשית מונין בו.²⁴

על האיש והאשה שלא נולדו להם ילדים ובאו לפני ר' שמעון בן יוחאי וזה אמר להם: "כשם שנזדווגתם זה לזה במאכל ובמשתה כך אין אתם מתפרשים אלא מתוך מאכל ומשתה" וזכו לפרי בטן (שיר השירים רבה א ב, "נגילה ונשמחה בך"). האם נוכל להוכיח ממדרשים אלה שכבר בזמנם לא נהגו ריבוי נשים? נחזור לנושא שלנו אחרי שהפלגנו קצת לשבילים צדדיים.

¹⁸ דברי יוסף לאחיו אחרי פרשת גביע הכסף: שכולכם תהיו לעבדים, כמו שהאחים הציעו.
¹⁹ כאן לפנינו מקרה מעניין של דין שהיה מקובל בעולם הכללי ובתקופת האבות שגנב נמכר כעבד, אך מאוחר יותר תבוא התורה שתינתן לבנים ותעדין אותם שאם יש לו כסף הוא יכול לשם כולל קנס כפל ולהימנע מעבדות. דין תשלומי כפל בתורה הוא שחרור מהדין הקדום של "נמכר בגנבתו", שגנב הופך לעבד. הדין המקורי שאר כמובן אם אין לו כסף. נראה שיש כאן חידוש גדול בדיני גניבה וקנס כפל. האם יכול עבד עברי להיגאל כספית במהלך שנות עבדותו?

²⁰ הפסיקתא והרמב"ם מנו בשרשרת המצוות רק את אלה שבספר בראשית. אבל יש גם בספר שמות מצוות טרום סיני. בין יציאת מצרים (כולל) ומעמד הר סיני נוספות מצוות רבות: פסח (כולל הציווי כבר שם על פסח דורות, שמות יב כד-כה), מצוות בכור ופטר חמור, תפילין, ואם ניקח את כל השיטות והמפרשים על מצוות מרה נגיע גם לפרה אדומה, דיני קנסות וחבלות ועוד. התורה נוקטת בעשרת הדברות בלשון "כאשר ציך", משמע שהיו ציוויים שקדמו למעמד הר סיני. שים לב שהפסוק "כאשר ציך" הוא בדברות של פרשת ואתחנן בספר דברים, אחרי מתן תורה, אך המדרש לא מפנה אל עשרת הדברות של פרשת שמות, לא אל "כבד את אביך ואת אמך" ואל "זכור את יום השבת" של פרשת יתרו, אלא אל מצוות שניתנו במרה, בפרשת בשלח!

²¹ רמב"ן, בניגוד לרש"י ולמדרשים, סבור שמצוות שנצטוו במרה היו בתחום "דרך ארץ": הנהגות בני אדם ויישוב המדינות. ראה איך בהמשך דבריו שם הוא קושר את הנושא גם עם ספר יהושע: "וכן ביהושע נאמר: ויכרות יהושע ברית לעם ביום ההוא וישם לו חוק ומשפט בשכם (יהושע כד כה), אינם חוקי התורה והמשפטים, אבל הנהגות ויישוב המדינות, כגון תנאים שהתנה יהושע שהזכירו חכמים (בבא קמא פ ב), וכיוצא בהם". רמב"ן לשיטתו, מתחילת ספר שמות, דרך "קדושים תהיו" ועד תקנות יהושע! סדרי מדינה ותקנות הציבור "עוטפים" את דיני התורה משני עבריה. וכבר הקדשנו לנושא זה כאמור את דברינו [מצוות שנצטוו במרה](#) בפרשה זו בשנה האחרת ולא נכפול ונאריך כאן.

²² האבות, וכל אנשי העולם בתקופת ספר בראשית, כל "באי בראשית", לא מנו את החודשים לפי ניסן (אלא לפי תשרי).

²³ וכמו שבני האבות, הם בני ישראל, מונים כעת לפי ניסן ולא לפי תשרי, ככה יתחילו כל שאר בניהם של "באי בראשית" לנהוג?

²⁴ פרק יב בשמות, "החודש הזה לכם", הוא קו פרשת המים. משם ואילך מתחיל בעצם תהליך מעמד הר סיני – ייחוד עם ישראל במצוות שמציינות אותו (מדרש תנאים לדברים יא יז). אינו דומה ספר בראשית בעניין זה לספר שמות, ובתוך ספר שמות, לפני ואחרי "החודש הזה לכם". (ראה שוב הרמב"ם בהלכות מלכים לעיל על המצוות היתירות שנוספו לעמרם, אביו של משה (!) במצרים). שים לב איך במדרש הזה האבות מכונים "באי בראשית"! ואנו חוזרים שוב ושוב לרש"י הראשון על התורה: "אמר רבי יצחק: לא היה צריך להתחיל [את] התורה אלא (שמות יב ב) מהחודש הזה לכם, שהיא מצוה ראשונה שנצטוו [בה] ישראל, ומה טעם פתח בבראשית? משום (תהלים קיא ו) כח מעשיו הגיד לעמו לתת להם נחלת גוים". רש"י מצטרף למכילתא דרשב"י ולרמב"ם בפירוש המשניות חולין ומעלה את האפשרות ללכת ישירות למצוות המייחדות את עם ישראל ולדלג לא רק על סיפורי בראשית, אלא גם על מצוות ספר בראשית! ואם כך, אז התשובה לשאלת: "מה טעם פתח בבראשית"? היא: משום שספר בראשית מכיל מצוות! לא רק לשיטת הפסיקתא והרמב"ם בהלכות מלכים שרואות במצוות אלה התחלת השרשרת, אלא אפילו לדברי הרמב"ם בפירוש המשניות שהתוקף הוא מסיני ומשם מתחילה השרשרת המחייבת, עדיין את פרטי מצוות מילה והלכותיה לומדים מפרשת

שמות פרק יח – מניו הדיינים

ויהי ממחרת וישב משה לשפוט את העם ויעמד העם על משה מן הבקר עד הערב: וירא חתנו משה את כל אשר הוא עשה לעם ויאמר מה הדבר הזה אשר אתה עשה לעם מדוע אתה יושב לבדך וכך העם נצב עליך מן בקר עד ערב: ... עתה שמע בקלי איעצך ויהי אלהים עמך יהיה אתה לעם מול האלהים והבאת אתה את הדברים אל האלהים: והזרת אתה את החקים ואת התורות והודעת להם את הדרך ילכו בה ואת המעשה אשר יעשו: ואתה תהיה מכל העם אנשי חיל יראי אלהים אנשי אמת שגאי בצע ... ושפטו את העם בכל עת וכו'.²⁵

רש"י שמות פרק כד פסוק ד – ספר התורה הראשון

ויכתוב משה - מבראשית ועד מתן תורה, וכתב מצוות שנצטוו במרה: וישכם בבוקר - בחמישה בסיון.²⁶

ר' עובדיה מברטנורא (עמר נקא) בראשית פרק א פסוק א – משה היה כותב בדיעבד

בראשית ברא וכו' - אמר ר' יצחק: לא היה צריך להתחיל את התורה אלא מהחודש הזה לכם שהיא מצוה ראשונה שנצטוו בה ישראל. קשה, איך אמר שמצוות החודש היא ראשונה, והרי קודם זה יש המילה וגיד הנשה שנצטוו קודם לכן? יש לומר שכל המצוות כולן נאמרו למשה רבינו ע"ה, ומילה וגיד הנשה אעפ"י שנכתבו באברהם ויעקב, אפילו הכי נאמרו למשה בכלל שאר התורה. ואם היתה התורה מתחלת מהחודש הזה לכם, היה כותב אותם בתורה, שהרי נאמרו למשה. דסבר ליה כמאן דאמר: גיד הנשה לא ניתן עד סיני, אלא שנכתב במקומו.²⁷ וגם מילה נכתבה בפרשת תזריע, אבל עתה שהתחיל התורה מבראשית כתבן במקומו.²⁸

אוצר המדרשים (אייזנשטיין) עמוד תפו – במעמד הר סיני מזכירים הבנים את האבות

"ויבוא משה ויקרא לזקני העם" (שמות יט ז).²⁹ אמר להם: רצונכם לקבל התורה? אמרו: מה כתוב בה? אמר להם: עשרת הדברים. אמרו לו: כבר קיימו אבותינו: "ואנכי ולא יהיה לך" - קיים יעקב, שנאמר: "ויהיה ה' לי

השבוע שלנו! ראה דבריו שם: "שהקב"ה צוה אותנו ע"י משה רבינו שנמול, כמו שמל אברהם אבינו ע"ה", וכן שוב את דבריו בספר המצוות (שהבאנו בהערה 2 לעיל). וראה דבריו רש"י הראשון על התורה בפרשת בראשית.

²⁵ מצווה נוספת טרום סיני היא מינוי הדיינים, שאמנם נזכרת שוב בתורה בפרשת שופטים (ובפרשת ואתחנן), אבל מקורה הראשון הוא כאן והלכות רבות נלמדות מפרשה זו. לא רק בסדרי דין, אלא גם בלפנים משורת הדין כמו דרשת המכילתא: "והודעת להם את הדרך ילכו בה - זה תלמוד תורה; ואת המעשה אשר יעשו - זה מעשה הטוב, דברי ר' יהושע; ר' אלעזר המודעי אומר: והודעת להם - הודיע להם בית חיים; את הדרך - זה בקור חולים; ילכו - זו קבורת מתים; בה - זו גמילות חסדים; ואת המעשה - זו שורת הדין; אשר יעשו - זה לפנים משורת הדין". כאן, מתהפכות היוצרות בין רש"י לרמב"ן, כאשר רש"י מעמיד פרשה זו לאחר מתן תורה, אבל רמב"ן ואחרים מקיימים אותה במקומה לפני מעמד הר סיני. ורש"י שמהסס אם לפני או אחרי, קובע בפשטות: "דיני ממונות היה להם מעולם". ראו מחלוקת הרמב"ם ורמב"ן בספר המצוות, שורש א ו-ב, איך למנות מצוות אלה שנלמדות מדברי יתרו: "והודעת להם את הדרך ילכו בה". וכבר הרחבנו בנושא זה בדברינו [פרשת מינוי הדיינים](#) בפרשת יתרו ולא נאריך כאן.

²⁶ בסוף פרשת משפטים, שמות פרק כד, מתואר טקס כריתת הברית וכתובת ספר הברית. כבר הרחבנו בנושא זה בדברינו [אימתו אמרו נעשה ונשמע](#) - במחלוקת רש"י ורמב"ן, שיטת רמב"ן היא שפרשה זו אירעה אחרי מעמד הר סיני, כסדר הכתוב בתורה, ואז אין לה עניין לנושא שלנו. אך לשיטת רש"י (והמדרשים), פרשה זו נאמרה לפני מעמד הר סיני (פרק כד בספר שמות מועתק לפני או לתוך פרק יט), ואי לכך יש לפרשה זו עניין רב לנושא שלנו. ערב מתן תורה, כורת הקב"ה ברית על כל המצוות שניתנו לפני מעמד הר סיני וממילא נותן להם תוקף רב! כאילו הם מצטרפות כעת למעמד הר סיני. ראה בדומה לרש"י מכילתא דרבי שמעון או יוחאי על הפסוק: "ויכתוב משה את כל דברי ה' - אלו דברים שקדמו למתן תורה". וכך הוא במכילתא דרבי ישמעאל יתרו - מסכתא דבחדש פרשה ג ד"ה יקח ספר: "ויקח ספר הברית ויקרא באזני העם. אבל לא שמענו מהיכן קרא באזניהם. רבי יוסי בר' יהודה אומר: מתחילת בראשית ועד כאן; רבי אומר: מצוות שנצטווה אדם הראשון ומצוות שנצטוו בני נח ומצוות שנצטוו במצרים ובמרה ושאר כל המצוות כולן". וכך גם במדרש הגדול ובמדרשים אחרים. ראה דברינו [תורה חתומה או מגילה מגילה ניתנה](#) בפרשת משפטים.

²⁷ שיטת ר' יהודה במשנה חולין ובגמרא חולין שהבאנו בהערה 11 לעיל על דברי הרמב"ם בפירושו למשנה.

²⁸ בהמשך לרמב"ם חולין ולמכילתא דרשב"י לעיל, אנחנו עושים 'עצירה קטנה' במוטיב "לא הייתה התורה צריכה להתחיל אלא בחודש הזה לכם". מוטיב שאגב איננו חידוש של רש"י (שעליו מעיר ברטנורא בפירושו לתורה), אלא נזכר כבר במדרשי חז"ל: שיר השירים רבה ותנחומא, כפי שהראינו בדברינו [רש"י הראשון על התורה](#). על פי מוטיב זה, באפשרות הרעיונית (בהווה אמניא) שאכן תתחיל התורה בפרק יב בספר שמות, במצוות "החודש הזה לכם", מה היה קורה עם כל המצוות שנאמרו לאבות, כל המצוות שמנינו כאן? תשובת ברטנורא: המצוות שקיימו האבות היו נכתבות ע"י משה באיזה מקום בתורה, כפי שאכן כתובה מצוות מילה בפרשת תזריע - כל אחת במקום שהיה משה (הקב"ה) היה חושב לנכון. גם למצוות גיד הנשה שנזכרת בספר התורה שבידינו רק בספר בראשית, היה משה מוצא מקום בתורה. ומה נעשה עם המוטיב [קיימו האבות את התורה](#)? ועם מצוות בני נח וכל המצוות האחרות שמנינו לעיל? כל התפתחות הדורות? כיצד היה כותב משה את מצוות מילה, עם להזכיר שכבר אברהם נצטווה עליה או בלי להזכיר זאת? מצוות פרו ורבו, שהיינו מוצאים לה מקום בתורה, לא היינו מזכירים שכבר בבריאת העולם ציווה על כך הקב"ה כחלק מהבריאה וחזר על כך לאחר המבול? נראה שיש כאן התנגשות חזיתית בין שני מוטיבים מרכזיים בעולם החשיבה של חז"ל בהתייחסות למתן המצוות, מעמד הר סיני והיחס לאבות ולשאר "באי בראשית".

²⁹ פרק יט בספר שמות, הוא ההכנה למעמד הר סיני, ככתוב: "ויבא משה ויקרא לזקני העם וישם לפניהם את כל הדברים האלה אשר צוהו ה' ויענו כל העם יחדו ויאמרו כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע משה את דברי העם אל ה'". יש פה דיבור שקדם למעמד הר סיני. משה מביא משהו לעם, העם שוקל ומסכים. משה חוזר לקב"ה עם תשובת העם ואז ממשיך מעמד הר סיני. מה פשר דיבור זה?

לאלהים", וכתוב: "הסירו את אלוהי הנכר אשר בתוכם" (בראשית לה ב). "לא תשא וזכור" - קיים יוסף "וטבוח טבח".³⁰ "כבד את אביך" - קיים יצחק שהושיט צווארו לשחיטה. "לא תרצח" - קיים יהודה, שאמר: "מה בצע כי נהרוג את אחינו". "לא תנאף" - קיים יוסף. "לא תגנוב" - קיימו כל השבטים. "לא תענה" - קיים יהודה, שנאמר: "ויכר יהודה" (בראשית לח כו). "לא תחמוד" - קיים אברהם, שנאמר: "אם מחוט ועד שרוך נעל" (בראשית יד כג). ויענו כולם בפה אחד: אבותינו קיימו התורה ואנחנו לא נקיים?³¹

מדרש תנחומא פרשת ויגש סימן ב – סיני בין האבות לבנים

בשעה שביקש הקב"ה ליתן את התורה לישראל אמר להן: תקבלו תורתנו? א"ל: הן. אמר להם: תנו לי ערב שתקיימו אותה. אמרו לו: אברהם יצחק ויעקב יהיו ערבים. אמר להן: אבותיכם הן בעצמם צריכים ערבים. אברהם אמר: "במה אדע כי אירשנה" (בראשית טו). יצחק אהב את שונאי, דכתיב: "ואת עשו שנאתי" (מלאכי א). יעקב אמר: "נסתרה דרכי מה' " (ישעיה מ כז). אמרו לו: בנינו יהיו ערבים שלנו. מיד קבלן הקב"ה ונתן את התורה לישראל, שנאמר: "מפי עוללים ויונקים יסדת עוז" (תהלים ח).³²

מסכת שבועות דף לט עמוד א – מצוות העתידות להתחדש

ואין לי אלא מצוה שקיבלו עליהם מהר סיני, מצוות העתידות להתחדש, כגון מקרא מגילה, מנין? תלמוד לומר: (אסתר ט) "קיימו וקיבלו" - קיימו מה שקבלו כבר.³³

בראשית רבה פד ח, פרשת וישב – בית המדרש הראשון

"וישראל אהב את יוסף מכל בניו" (בראשית לז ג), רבי יהודה ורבי נחמיה. ר' יהודה אומר: שהיה זיו איקונן שלו דומה לו. ר' נחמיה אמר: שכל הלכות שמסרו שם ועבר ליעקב, מסרן לו.³⁴

כבר האריכו רבים וטובים לדון ב"רצוא ושוב" של דברי הקב"ה למשה, דברי משה לעם ועליותיו וירידותיו של משה שם, אך המדרש להלן מוסיף נופך חשוב ומעניין.

³⁰ מדרש זה מבלי את השבת ביחד עם "לא תשא" ומייחס אותה ליוסף ששמר שבת בבית פוטיפר (כמעט אמרנו: "יוסף מוקיר שבת, ... אבל לעיל כבר הזכרנו שמדרשים אחרים מייחסים את השבת ליעקב ומדרש שמות רבה א כח אף נותן קרדיט לפרעה! ראה שוב דברינו [מי ומתי נתן לנו את השבת?](#) בפרשת בשלח.

³¹ בתחילת דבריו נראה מדרש זה כאילו הוא מזכיר את המדרשים שהקב"ה מחזר אחרי אומות העולם שיקבלו את התורה והם מסרבים (מכילתא יתרו, ספרי דברים שמג ורבים). אבל הטענה של בני ישראל איננה שהם אינם יכולים או רוצים לקיים את עשרת הדברות, אלא שלכאורה אין צורך ואין חידוש – כבר קיימים הדברים במסורת מהאבות ומאי קא משמע לן! ראה שוב דברינו [קיימו האבות את התורה](#) בפרשת תולדות. שים לב שמה שמדבר עם הזקנים שהם אלה שמסמלים ומשמרים את המסורת. חזרו ואמרו: אדרבא, אבותינו קבלו ואנחנו לא? בשאלת הזקנים ובתשובה הסופית של העם, יש משום כבוד רב למסורת קיום מצוות טרום סיני. מעמד הר סיני לא התחיל מאפס, יש מסורת של קיום מצוות שעם ישראל קיבל מהאבות: אברהם, יצחק ויעקב. האם מדרש זה מנסה להעביר קו ברור בין אדם ונח וכל מה שקדם לאברהם ובין אבות האומה? ראה שוב מכילתא דרבי ישמעאל יתרו - מסכתא דבחדש פרשה ג, שהבאנו בהערה 26 לעיל, בברית ערב מתן תורה: "ויקח ספר הברית ויקרא באזני העם. אבל לא שמענו מהיכן קרא באזניהם. רבי יוסי בר' יהודה אומר: מתחילת בראשית ועד כאן; רבי אומר: מצוות שנצטווה אדם הראשון ומצוות שנצטוו בני נח ומצוות שנצטוו במצרים ובמרה ושאר כל המצוות כולן".

³² ראה מקבילה מורחבת של מדרש זה בשיר השירים רבה א א על הפסוק "משכני נרוצה", שם מציעים בני ישראל גם את הנביאים כערבים והקב"ה דוחה גם אותם בטענה: "והרוועים פשעו בי" (ירמיהו ב ח), "כשוועלים בחרבות נביאיך ישראל היר" (יחזקאל יג ד). השווה מדרש זה עם מדרש תנחומא בפרשת כי תשא סימן כח: "ילמדנו רבינו: הקורא בתורה עד כמה חייב לקרות? כך שנו רבותינו: הקורא בתורה לא יפחות משלושה פסוקים כנגד שלשה אבות שבזכותן נתנה תורה לישראל". התורה נתנה בזכות האבות, היינו בכך שהם קדמו וקיימו מצוות מסוימות שהלכו והתפתחו עד מעמד הר סיני. הם התוו את הדרך והניחו את היסודות (ראה אזכור קיום עשרת הדברות לעיל). אך עם כל זאת, אין הם יכולים לערוב לעתיד. את זה יכולים לעשות רק דור העתיד – הבנים. מעמד הר סיני נשען הן על הדורות הראשונים – האבות והן על הדורות שיבואו – הבנים.

³³ מעמד הר סיני "סוגר" את שרשרת התפתחות מצוות טרום סיני ומיישר קו ברור, אבל השרשרת נמשכת ע"י חכמי ישראל לדורותיהם. חכמים אשר "לנים בעומקה של הלכה" (עפ"י מגילה ג ע"ב) ומחדשים לא רק תקנות וסייגים לתורה, אלא אפילו מצוות שהתחדשו ומברכים עליהם "אשר קדשנו במצוותיו וצווננו", כולל חג החנוכה הבא עלינו לטובה. ראה הגמרא בשבת כג ע"א: "מאי מברך? מברך אשר קדשנו במצוותיו וצונו להדליק נר של חנוכה והיכן צונו? רב אויא אמר: (דברים יז) מלא תסור. רב נחמיה אמר: (דברים לב) שאל אביך ויגידך זקניך ויאמרו לך". ראה נוסח הברכה בירושלמי (סוכה פרק ג הלכה ד): "על מצוות זקנים". חז"ל גם לא הססו לבטל מצוות לולב ושופר אם חלו בשבת מכח תקנתם, מנגד לקבוע שמצוות העומר והושענא רבה דוחים את השבת, לקבוע שכל מה שתלמיד עתיד לחדש כבר ניתן למשה בסיני מכח פסוק בקהלת (ירושלמי מגילה פרק ד הלכה א) ועוד. וגם להגדיר מצוות שניתנו בתורה כמצוות שלא היו ולא עתידים להיות, ראה [דברינו בנושא זה](#) בפרשת ראה, וזה אולי כבר עניין אחר.

³⁴ אחרי שעשינו את כל המסע הארוך משבע מצוות בני נח (שש מצוות אדם הראשון), דרך החודש הזה לכם, מצוות שנצטוו במרה, מעמד הר סיני, ועד לכוחם של חכמים לחדש הלכות בזמנם, לחזור חזרה לתחילת ספר בראשית. לשם ועבר שלמדו את אברהם ואת יעקב נכדו (וגם את יצחק, ראו המדרשים להיכן הלך יצחק אחרי העקידה) וזה מעביר את תורתם הלאה לנכדיו. מסתבר שבבית המדרש של שם ועבר לא למדו רק אגדה ודרך ארץ וחכמות העולם וספרי יצירה (ראה פירוש רד"ק בראשית יא א "ודברים אחרים", על הספרים החכמים שעברו מדור לדור מבריאת העולם ואילך), אלא גם "הלכות"! אילו הלכות? ראה דברינו [שם ועבר – אבות אבותינו](#) בפרשת נח.

שבת שלום מחלקי המים

מים אחרונים 1: לאחר 'סגירת הגיליון' והפצתו הראשונה קבלנו משוב על שני מקורות נוספים הקשורים לנושא שלנו: הגמרא בסנהדרין נט ע"א: "כל מצווה שנאמרה לבני נח ונשנית בסיני - לזה ולזה נאמרה. לבני נח ולא נשנית בסיני - לישראל נאמרה ולא לבני נח". ראה הדיון שם על מצוות כמו גיד הנשה, מילה ופרו ורבו. וגם במקור זה האבות מכונים בני נח ("באי בראשית" במכילתא לעיל). וכמו כן, חידושי הריטב"א מסכת יומא דף כח עמוד ב: "ואנן אתנאי אית לן למיסמך ולא על דברי האבות שהיו קודם מתן תורה, שהרי חכמים יודעים כי נתנה תורה ונתחדשה הלכה". ומן הסתם יש מקורות רבים נוספים שלא הבאנו.

מים אחרונים 2: למדרשים שהבאנו לעיל על אבלות שנלמדת מיעקב ומהמבול, ולדין זוג שהיה נשוי עשר שנים ולא זכה לילדים, אפשר גם להוסיף את המדרשים על אברהם שחידש את ברכת המזון: "היה מקבל את העוברים ואת השבים. ומשהיו אוכלים ושותים, היה אומר להם: ברכו! והן אומרים לו: מה נאמר? והוא אומר להם: אָמְרו: ברוך אל עולם שאכלנו משלך". ראה דברינו ברכת המזון בפרשת מסעי וכן הכנסת אורחים של אברהם בפרשת וירא. ראו גם בדברינו [חלוקת שלל המלחמה](#) שכבר קדם אברהם לדוד ומשה בייסוד חוק חלוקת שלל המלחמה בין היוצאים למלחמה ובין היושבים על הכלים. ראו גם אגדת בראשית (בובר) פרק יג שביציאה למלחמתו עם ארבעת המלכים ייסד אברהם את ההלכה: "מי האיש הירא ורך הלבב ילך וישוב לביתו וגו'" (דברים כ ח). אפשר לטעון שהלכות אלה, שאינן מפורשות במקרא, הם 'תוצר מאוחר' של חכמים שבקשו לקשר הלכות שנתנו מסיני או נתקנו על ידם, לאבות האומה. אך היא הנותנת, אם אחרי הדברים הברורים של בעלי ההלכה דוגמת הרמב"ם לעיל (וחידושי ריטב"א) שכל תוקף המצוות הוא מסיני ומחידושי בית מדרשם של התנאים (והאמוראים, נוסף), באים בעלי האגדה (שגם בהם תנאים ואמוראים רבים) ומנסים להראות שכבר האבות נהגו מצוות אלה. משמע שבעיניהם קיום המצוות האלה ע"י האבות טרום סיני חשוב גם עבור הדורות שלאחר מתן תורה ונותן להם טעם מיוחד, בדומה לטעם הכפול של מקור התפילות אם הוא מעבודת המקדש או מהאבות. ואולי גם נותן תוקף לקיום מצוות מסוימות לאחר חורבן הבית, כתפילה למשל, בדומה לתקופת האבות שהיו בלי מקדש. ונראה עוד, שבאנו לעוד דוגמא של עולם האגדה שנוסך חינו וטעמו על עולם ההלכה.